УДК 821.512.154.09 **DOI: https://doi.org/10.56122/..v2i2.574**

АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ АДАМ ЖАНА ТАБИЯТТЫН ДИАЛЕКТИКАСЫ

Матисакова Айпери Абдыжапаровна , окутуучу,
Ош мамлекеттик педагогикалык университети, колледж,
.mat.aiperi89@gmail.com
ORCID 0009-0000-8497-9057

ДИАЛЕКТИКА ЧЕЛОВЕКА И ПРИРОДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЙТМАТОВА

Матисакова Айпери Абдыжапаровна, преподаватель,
Ошский государственный педагогический университет, колледж,
mat.aiperi89@gmail.com
ORCID 0009-0000-8497-9057

THE DIALECTIC OF MAN AND NATURE IN AITMATOV'S WORKS

Matisakova Aiperi Abdyjaparovna,
Teacher, Osh State Pedagogical University, college,
mat.aiperi89@gmail.com
ORCID 0009-0000-8497-9057

Аннотация

Бул макалада кыргыз залкар жазуучу Чынгыз Айтматовдун чыгармаларына философиялык көз караштарына изилдөө жүргүзүлгөн. Чыңгыз Айтматов — жөн гана жазуучу эмес, ал адамзат менен жаратылыштын ортосундагы ажырагыс байланышты алдын ала көрө билген улуу философ. Анын чыгармаларында табият тек гана окуя өтүүчү фон эмес, ал — тирүү организм, абийирдин күзгүсү жана адам баласынын тагдырын аныктоочу башкы күч. Бүгүнкү күндө, табигый илимдер болуп көрбөгөндөй өнүккөн доордо, Айтматовдун "экологиялык коңгуроосу" мурдагыдан да катуу жаңырууда.
Ак кеме": Мүйүздүү Бугу-Эне образы аркылуу жазуучу тарыхый тамырдан ажыроо жана жаратылышка кол салуу трагедиясын көрсөтөт.
"Кыямат": Акбара менен Ташчайнардын тагдыры аркылуу экосистеманын бузулушу адамзаттын моралдык деградациясына алып келерин эскертет.
"Гүлсарат": Жылкы менен адамдын тагдырынын айкалышы — бул жандыктардын ортосундагы бирдиктүү энергиянын символу.

Инсандын табиятка жасаган катаал мамилеси топтолуп, бара-бара адамзаттын деградациясына алып келерин жазуучу чоң чеберчилик менен сүрөттөп көрсөтө алгандыгында залкардыгы тураары анык.

Ачкыч сөздөр: Ч. Айтматов, табият, адам, экологиялык маданият, гуманизм, экологиялык адеп-ахлак, экологиялык кризис.

Аннотация

В данной статье рассматриваются философские взгляды великого киргизского писателя Чингиза Айтматова. Чингиз Айтматов — не просто писатель, он великий философ, предвидевший неразрывную связь между человеком и природой. В его произведениях природа — не просто фон для событий, а живой организм, зеркало совести и главная сила, определяющая судьбу человечества. Сегодня, в эпоху, когда естественные науки развились как никогда, «экологический колокол» Айтматова звучит громче, чем когда-либо.

• «Ак Кеме»: через образ Рогатой Оленихи-Матери писатель показывает трагедию

исторического распада и посягательства на природу.
• «Киямат»: через судьбу Акбары и Тащайнара он предупреждает, что разрушение экосистемы приведет к моральной деградации человечества.
• «Гульсарат»: сочетание судьбы лошади и человека — символ единой энергии этих существ.

Очевидно, что величие произведения заключается в том, что автору удалось с большим мастерством изобразить, как суровое отношение человека к природе накапливается и постепенно приводит к деградации человечества.
Ключевые слова: Ч. Айтматов, природа, человек, экологическая культура, гуманизм, экологическая мораль, экологический кризис.

Abstract

This article examines the philosophical views of the great Kyrgyz writer Chingiz Aitmatov. Chingiz Aitmatov is more than just a writer; he is a great philosopher who foresaw the inextricable link between man and nature. In his works, nature is not simply a backdrop for events, but a living organism, a mirror of conscience, and the primary force determining the fate of humanity. Today, in an era when the natural sciences have developed as never before, Aitmatov's "ecological bell" rings louder than ever.
• "Ak Keme": Through the image of the Horned Mother Deer, the writer depicts the tragedy of historical decay and the encroachment on nature.
• "Kiyamat": Through the fates of Akbara and Tashaynar, he warns that the destruction of the ecosystem will lead to the moral degradation of humanity.
• "Gulsarat": The combined fates of a horse and a human symbolize the united energy of these beings.

Clearly, the greatness of this work lies in the author's masterful depiction of how man's harsh attitude toward nature cumulatively leads to the degradation of humanity.
Keywords: *Ch. Aitmatov, nature, man, environmental culture, humanism, environmental morality, environmental crisis.*

Бул тема Чыңгыз Айтматовдун көркөм дүйнөсү менен азыркы илимий-техникалык прогресстин ортосундагы терең байланышты изилдөөгө багытталган.

- Айтматовдун Чыгармаларындагы табият маселелери жана азыркы илим

Чыңгыз Айтматов — жөн гана жазуучу эмес, ал адамзат менен жаратылыштын ортосундагы ажырагыс байланышты алдын ала көрө билген улуу философ. Анын чыгармаларында табият тек гана окуя өтүүчү фон эмес, ал — тирүү организм, абийирдин күзгүсү жана адам баласынын тагдырын аныктоочу башкы күч. Бүгүнкү күндө, табигый илимдер болуп көрбөгөндөй өнүккөн доордо, Айтматовдун "экологиялык коңгуроосу" мурдагыдан да катуу жаңырууда.

-Адам жана Аалам

Айтматовдун дээрлик бардык чыгармаларында жаратылыштын ыйыктыгы жана ага болгон мамиле башкы планга чыгат.

- **"Ак кеме"**: Мүйүздүү Бугу-Эне образы аркылуу жазуучу тарыхый тамырдан ажыроо жана жаратылышка кол салуу трагедиясын көрсөтөт.
- **"Кыямат"**: Акбара менен Ташчайнардын тагдыры аркылуу экосистеманын бузулушу адамзаттын моралдык деградациясына алып келерин эскертет.
- **"Гүлсарат"**: Жылкы менен адамдын тагдырынын айкалышы — бул жандыктардын ортосундагы бирдиктүү энергиянын символу.

-Азыркы учурдагы табигый илимдердин өнүгүшү

Бүгүнкү күндөгү табигый илимдер (экология, биология, климатология) Айтматов ондогон жылдар мурун көркөм тил менен айткан көйгөйлөрдү илимий негизде тастыктап жатат.

-Экологиялык кризис жана биологиялык ар түрдүүлүк

Айтматов Акбаранын карышкырлары аркылуу жаратылыштын тең салмактуулугу жөнүндө жазган. Азыркы **консервациялык биология** илими бир эле түрдүн жоголушу

бүтүндөй экосистеманын кыйрашына (трофикалык каскад) алып келерин далилдеп келет.

-Климаттын Өзгөрүшү

Жазуучунун чыгармаларындагы боз талаалар, мөңгүлөр жана деңиздер бүгүнкү күндө глобалдык жылуулуктун таасири астында турат. **Метеорология жана гляциология** (Бул жер бетиндеги табигый муздарды, анын ичинде мөңгүлөрдүн , кар катмарларын, жер астындагы муздарды жана суудагы муздарды изилдеген илим) илимдери Айтматов суктанган Тянь-Шань мөңгүлөрүнүн тездик менен эрип жатканын коңгуроо кагып билдирүүдө.

3. Илим менен Адептин Айкалышы

Азыркы табигый илимдер бизге "эмне болуп жатканын" түшүндүрсө, Айтматовдун чыгармалары "эмне үчүн мындай болбошу керектигин" жана "кандай адам болушубуз керектигин" үйрөтөт.

Илимий багыт	**Айтматовдун чыгармасындагы чагылдырылышы**
Экология	Жаратылыштын тең салмактуулугу ("Кыямат")
Генетика,Эволюция	Тукум куучулук жана тарыхый эс тутум ("Кылым карытар бир күн")
Этология	Жаныбарлардын психологиясы жана сезими ("Жаныбарым, Гүлсары")

Корутунду

Бүгүнкү күндөгү табигый илимдердин жетишкендиктери — гендик инженериядан баштап, космосту өздөштүрүүгө чейин — адамзатка чоң мүмкүнчүлүктөрдү берди. Бирок, Айтматов эскерткендей, эгерде бул өнүгүү руханий тазалык жана табиятка болгон сүйүү менен коштолбосо, анда ал кыйроого алып келет.

"Адамга эң кыйыны — күн сайын адам болуу" деген залкардын сөзү бүгүнкү экологиялык жана илимий этиканын башкы урааны болушу шарт. Биз табиятты илим менен изилдеп эле койбостон, аны Айтматовдун каармандарындай жүрөк менен сезе билишибиз керек.

Адабияттар:

1.Акматалиев Абдылдажан."Чыңгыз Айтматов: Ааламдык жазуучу". Айтматовдун чыгармаларындагы экологиялык философияны терең изилдеген.
2. Кадырманбетова А. Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы адам жана табият маселеси.
3. Лев Аннинский. Айтматовдун "Кыямат" романындагы экология жана дин маселелери боюнча сын-пикирлери.
4.АкматалиевАбдылдажан. "Чыңгыз Айтматовдун дүйнөсү".Жазуучунун чыгармаларындагы "Адам-Жаныбар-Асман" үчтүгүн талдайт.
5. Асаналиев К. "Чыңгыз Айтматовдун поэтикасы" (Табияттын метафоралык образдарын талдайт).
6.Акматалиев А. "Айтматов жана табият" (Жазуучунун чыгармаларындагы экологиялык маселелердин философиялык тамырларын изилдейт)
7. Гачев Г. "Чыңгыз Айтматов (В свете мировой культуры)" (Жаратылыш менен маданияттын айкалышын дүйнөлүк деңгээлде карайт).
8. Шкловский Л. Айтматовдун прозасындагы анималисттик (жаныбарлар дүйнөсү) образдар боюнча макалалары.